

Urfa'da Trahom Salgını*

Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

“

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında trahom göz hastalığı Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Urfa ve çevresindeki insanlar üzerinde de ağır bir tahribata neden olmuştur.

”

Hamdi DOĞAN*

Yaşam ve çevre koşullarının doğurduğu olumsuz neticeler, iktisadi problemler, savaşlar ve göçler gibi sebeplerden dolayı salgın hastalıklar tarihsel süreç içerisinde insanlığı tehdit etmiş ve ölümlere sebebiyet vermiştir. Bu hastalıklar insanlar, savaş esirleri ve göçler aracılığıyla ülkeden ülkeye, şehirden şehire yayılmıştır.

Osmanlı Devleti de özellikle 19. Yy'dan Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde bu hastalıklara karşı önemli mücadeleler vermiştir. Bunların başında koruyucu tedbirler ve karantina uygulamaları gelmektedir. Aynı şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında da salgın hastalıklarla mücadele etmek için çok gayret gösterilmiştir. Bu dönemde bir yandan yeni sağlık kurumları oluşturma çabaları sürerken diğer yandan da ülke nüfusunu hızlı bir şekilde tahrip etmekte olan trahom, frengi, sıtma, kolera, verem, tifüs ve dizanteri gibi salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında trahom göz hastalığı Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Urfa ve çevresindeki insanlar üzerinde de ağır bir tahribata neden olmuştur. Şehirde bu hastalığı tedavi edecek yeteri kadar hastane, dispanser, hekim, hemşire ve ilaç ve benzeri tıbbi imkânların yokluğu da bu tahribatı daha da arttırmıştır. Bu tahribatı ortadan kaldırmak için Sağlık Bakanlığı trahom ile yoğun bir şekilde mücadele etmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, imkânların yetersizliğine rağmen trahom üzerine başarıyla sürdürülen bu sağlık çalışmaları, ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir.

Trahom, temizlik kurallarının tam olarak uygulanmadığı, sağlık şartlarının elverişsiz olduğu yerleşim yerlerinde sıklıkla görülen bir hastalıktır. Etkilerini geç göstermesinden dolayı trahom vakalarının tespiti güç olmuştur¹.

Cumhuriyetten önce Anadolu coğrafyasında çok yaygın görülen, göz hasarlarına ve görme kaybına sebep olan trahom hastalığına karşı ciddi tedbirler alınmadığından, o dönemlerde üç milyonu bulan trahomlu hasta kaderiyle baş başa kalmıştır.² Ancak Cumhuriyetin ilanı ile beraber sağlık ve sosyal yardım konularına yatırım yapılmaya başlanmış ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edildiği gibi trahom hastalığına karşı da gerekli düzenleme ve tedbirler alınmaya başlanmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın çalışmaları ile binlerce insan ücretsiz olarak gözlerinden ilaçlanmış, muayene edilerek ameliyat edilmiştir.³

Trahom ile mücadeleye sistematik olarak ilk kez Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın talebi doğrultusunda 1924 yılında başlanmıştır. Vilayet hastanelerinin göz servislerinden trahom hakkında bilgiler alan Saydam, Ankara Numune Hastanesi Göz Hekimi Vefik Hüsni Bulat'ı üç ay süre ile Güney ve Orta Anadolu'ya incelemelerde bulunması için göndermiştir. Buradaki incelemelerinde trahom mıntıklarını şahsen gezen Bulat, yaptığı incelemeleri 1927 yılında Ankara'da toplanan İkinci Milli Tıp Kongresine bir rapor halinde sunmuştur.⁴ Vefik Hüsni Bulat bu incelemelerinde trahomun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlukta olduğunu rapor etmiştir.⁵

“

Trahoma bağı olarak 1927-1935 yılları arasında yapılan çalışmalara göre körlükler sıklıkla Gaziantep, Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Malatya'nın bulunduğu doğu illerimizde görülmüştür.

”

Trahoma bağı olarak 1927-1935 yılları arasında yapılan çalışmalara göre körlükler sıklıkla Gaziantep, Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Malatya'nın bulunduğu doğu illerimizde görülmüştür. Bunun nedeni olarak İkinci Milli Türk Tıp Kongresinde okunan raporda, bu bölgedeki illerin trahomun sıklıkla görüldüğü, Irak, Suriye gibi ülkelere yakın olması ve bölgedeki çöl iklimini andıran kurak iklimin bu bölgelerde görülmesinin trahomun yaygınlaşmasına sebep olduğu belirtilmiştir.⁶

Mücadele kapsamında hizmet sunmaya başlayan ilk sağlık kurumları 1925 yılında Malatya ve Adıyaman'da kurulan hastane ve dispanserler olmuştur.⁷ Bu sabit kurumların dışında mücadeleyi şehirlerin tamamında sürdürmek amacıyla kurulmuş olan seyyar sağlık ekipleri taramalar yapmak suretiyle trahomlu hastaları tedavi etmiştir. 1930 yılına gelindiğinde trahomla mücadele konusunda önemli birtakım gelişmeler yaşanmıştır. *Umumi Hıfzıssıha Kanunu'nun 99 ve 102. Maddeleri ile trahom hastalığının bildirilmesi zorunlu hale getirilmiş, hastaların toplu yerlerde bulunmaları yasaklanarak, Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli çalışmalarla okullarda tedbirlerin alınması sağlanmıştır.*⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam tarafından 21 Ekim.1930 tarihinde Başvekâlete gönderilen telgraf, trahomun Doğu Vilayetleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Saydam; trahom vakalarının hemen hemen tüm Doğu Vilayetlerinde görüldüğünü ve hastalığın kaynağının Arap memleketleri ile Mısır olduğunu ifade etmiştir. Trahomun yalnızca Urfa ve Besni'de görülmediğini, Gaziantep, Maraş, Malatya, Diyarbakır, Siirt, Cebelibereket, Adana, Muş ve Van'da yüzde doksana kadar çıktığını belirtmiştir. Saydam, trahomun bulaşıcı özelliğinin çok kolay, tedavisinin çok zor olduğunu belirtmiş ve halkın hastalık hakkında bilgi sahibi olmaması, fakirlik ve batıl inançların hastalığın yayılmasını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Trahom ile yapılan 5 senelik mücadelenin denli zorlu olduğunun anlaşıldığını belirten Saydam, trahomun karakteristik özelliği ve seyri sebebiyle

Refik Saydam

Sıtma Savaşı gibi bir mücadelenin mümkün olamayacağı ve trahomun uzun bir süre boyunca ortadan kaldırılma imkânının olmadığını belirtmiştir.⁹

1925 ile 1932 yılları arasında sayıları 3 milyonu bulan trahom hastasına ilaç hizmeti sunulmuş, bu hastaların 1,9 milyonu ayakta muayene edilirken, 38 bin trahomlu hastanın ise tıbbi operasyon zorunluluğu altında olduğu belirlenmiştir.¹⁰

1946 yılında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz tarafından 16 Kasım.1946 tarihinde Başbakanlığa trahom savaş kurulları hakkında bir rapor sunulmuştur. Bu raporda trahomla mücadelenin 1925 yılında başlatıldığı, 1946 yılı itibariyle 3 milyon vatandaşımızın yaşadığı trahom mücadele mntıklarında halkın %50'sinin trahomlu olduğu belirtilmiştir. Trahomun Adana ve Diyarbakır Başkanlık Merkezi olmak üzere iki bölgeye ayrıldığını belirten Uz, teşkilatın toplam 225 yataklı 16 hastane, 33 trahom dispanseri ve 35 adet köy tedavi evi ile birlikte hastaları köy ve evlerinde ziyaret eden hasta ilaçlayıcı personellerin olduğunu ifade etmiştir. Teşkilatın 24'ünün vazifede olmak üzere toplam 49 tabip, 13'ü vazifede toplam 19 hemşire, 60'ı vazifede toplam 127 sağlık memurundan oluştuğunu belirten Behçet Uz, bu kadroların yetersizliğinden dolayı hasta ilaçlayıcı personelin yetiştirilmesine ve istihdam edilmesine önem verildiğini belirtmiştir. Trahom mücadelesinin başlangıcında %70 olan oranın 1946 yılı itibariyle azami bir oran teşkil ettiğini, körlük oranının %1'e kadar düştüğünü belirten Uz, trahom davasının ortadan kaldırmak için her türlü

tedbire başvurulduğunu, “sulfanilamid” ilacının halka ücretsiz dağıtıldığını ifade etmiştir.¹¹

URFA'DA TRAHOM MÜCADELESİ

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam'ın yukarıda ifade edilen 21 Ekim 1930 tarihli telgrafında, trahomun Urfa'da da trahom vakalarının sıklıkla görüldüğü ve Urfa'da trahom oranının yüksek olduğu belirtilmiştir¹².

1932 yılında yapılan tetkikler sonucunda trahom mücadele mıntikasındaki yerlerde trahom endeksi hesaplanmıştır. Bu trahom endeksine göre; Siverek (%80)'le, en yüksek trahomlu oranına sahip Besni'nin (%85) ardından ikinci sırada gelmektedir¹³. Bu yüksek oran nedeniyle 1 yıl sonra Siverek ve Urfa'da trahom hastane ve dispanserinin açılmasının nedenlerinden biri olacaktır.

Trahom hastalığı ile mücadele edilmesi için Urfa merkezinde 15, Maraş ve Siverek'te 10 yataklı trahom hastane ve dispanserinin kurulması, ayrıca daha önce kaldırılan seyyar teşkilatının Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden meydana getirilerek kadrolarının onaylanması zorunlu görülmüş ve Bakanlar Kurulu'nun 26 Ocak.1933 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.¹⁴ Böylelikle Urfa ve Siverek'te trahom hastalığı ile mücadele kurumsal ve sistemli bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır.

Urfa, Maraş ve Siverek'te hastane ve dispanser açılması kararı alındıktan yaklaşık üç ay sonra bir önemli karar daha alınmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 24 Nisan.1933 tarihinde aldığı karar ile Urfa, Maraş ve Siverek'te açılacak trahom hastane ve dispanserleri için tedarik edilecek 7.500 lira değerindeki ilaç ve tıbbi malzeme ile 3.750 liralık cerrahi aletlerin memlekete getirilmesindeki aciliyet gerekçesiyle yurt dışından satın alınması kabul edilmiştir.¹⁵ 1934 yılına gelindiğinde Urfa Trahom Hastane ve Dispanserinde 1 baştabip, 1 seyyar tabip, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi ile gereğince müstahdem mevcut bulunmaktaydı. Siverek Trahom Hastane ve Dispanserinde ise 1 tabip, 1 seyyar tabip, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi ile gereğince müstahdem görev yapmıştır.¹⁶

Urfa Halkevi tarafından halkı bilinçlendirmek amacıyla trahom ile mücadele konferansları gerçekleştirilmiştir; Urfa Trahom Hastanesi Baştabibi Muhittin Bey tarafından, trahom hastalığının tarihçesi, trahomla mücadele teşkilatı ve alman sonuçlar hakkında konferanslar verilmiştir.¹⁷ Yine 24 Ekim 1934 tarihinde 28 kadın ve 580 erkeğin katılımı ile trahomla mücadele tarihi üzerine bir konferans düzenlenmiştir.¹⁸ 340 erkeğin ka-

tıldığı trahom konulu bir başka konferans ise 2 Aralık 1934 tarihinde, 17 kadın ve 580 erkeğin katıldığı trahom mücadele teşkilatı konulu diğer bir konferans ise 24 Aralık 1934 tarihinde düzenlenmiştir.¹⁹ Urfa Halk-

evi tarafından yapılan bu konferanslar trahomla mücadeleye verilen önemin göstergelerinden birisidir.

Sağlık Bakanlığı 1934-1935 yılları arasında trahomla mücadele kapsamında bir “trahom endeksi” tespit etmiştir. Bu trahom endeksine göre; 1934-1935 yılları arasında beş vilayet ve dört kaza merkezi ve bunlara bağlı 400 köydeki tüm halk, ev ev dolaşarak muayene edilmiştir. Bu vilayet ve kazalar; Kilis, Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Maraş, Adana, Urfa ve Siverek'ten oluşmuştur. Halkın %25'inin çeşitli sebeplerle muayene edilememesine rağmen toplam 204.472 kişi muayene edilirken, bunların 133.547'sinde trahom hastalığı tespit edilmiştir ve trahomla mücadele mıntikasındaki trahom oranı %65,3 olarak tespit edilmiştir. Urfa'da trahom oranı %69,3 Siverek'te ise %74 olarak belirlenmiştir.²⁰ Bu oranlara göre Urfa ve Siverek'te trahomlu hasta sayısı trahomla mücadele mıntikasındaki ortalamanın üstündedir.

Trahom endeksinde trahomun *seriri* şekillerine de yer verilmiştir. “Buna göre trahom mücadelesine daha önceden dâhil edilen Kilis, Gaziantep ve Adana'da evolutif şekillerin azalarak yerini regressif şekillere bıraktığı belirtilmiştir. Urfa ve Siverek gibi trahomla mücadele mıntikasına sonradan dâhil edilen yerlerde

“

Trahom okul çağındaki çocukların üzerinde de etkili olmuştur. Bu durumun önüne geçmek ve trahomun çocuklarda yayılmasını önlemek amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle okullar yılda iki defa tabipler tarafından kontrol edilerek trahomlu çocuklar sağlıklı olanlardan ayrılmış ve bu çocuklar trahomlulara özel okullara nakledilmiştir.

”

evolutif şekiller düşüş göstermemiştir. Urfa'da evolutif şekillerin oranı %62,2, Siverek'te %51 olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tabloda Urfa ve Siverek'te 1935 yılının Mart-Haziran ayları arasında tespit edilen trahomlu hastalarda ortaya çıkan komplikasyonlar gösterilmiştir²¹.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; Urfa'da 1935 yılı Mart ve Haziran ayları arasında tespit edilen trahomlu sayısı 5.424'tür. Bu hastaların arasından 1.230 kişi trahomun çeşitli komplikasyonlarını da taşımaktadır. Siverek'te ise toplam 2.473 hastanın 712'sinin hastalığın komplikasyonlarını da taşıdığı tespit edilmiştir.

Trahom okul çağındaki çocukların üzerinde de etkili olmuştur. Bu durumun önüne geçmek ve trahomun çocuklarda yayılmasını önlemek amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle okullar yılda iki defa tabipler tarafından kontrol edilerek trahomlu çocuklar sağlıklı olanlardan ayrılmış ve bu çocuklar trahomlulara özel okullara nakledilmiştir. 1933-1934 yıllarında Urfa'da 3, Siverek'te 1 adet trahom mektebi tespit edilmiştir.²² Yine trahom endeksine göre 1934-1935 yılında okul çağındaki trahomlu çocukların da istatistiki verileri tespit edilmiştir. Urfa'da ilkökul çağındaki toplam 923 öğrenci arasından 535'inde trahom tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile Urfa'da ilkökul öğrenimini sürdüren öğrencilerin %58'i trahomludur. Siverek'te ise ilkökula giden toplam 343 öğrenciden 219'unda trahom tespit edilmiştir ve bu %63,9'a tekabül etmektedir. Ortaokul ve Lise öğrenimini Urfa'da sürdüren 250 öğrencinin

70'inde trahoma rastlanmıştır ve bu öğrencilerin %28'ine denk gelmektedir.²³ Siverek'te ise ortaokul ve lise düzeyinde eğitim kurumları bu tarih aralığında yoktur. Siverek uzun yıllar eğitim faaliyetlerine 1946 yılında Siverek ortaokulu açılana kadar ilkökul düzeyinde devam etmiştir.²⁴

Kütahya Milletvekili Mehmet Somer 1936 yılında kış konferansları için Urfa'ya gönderilmiş ve burada Urfa Vilayeti'ne dair bir rapor hazırlamıştır. Mehmet Somer hazırladığı raporunda Urfa'nın sıhhi durumuna ilişkin olarak; Urfa vilayetinde trahom hastalık vakalarının olduğunu, trahomla savaşılmaması için lüzumlu sağlık kurumlarının organize edildiğini ifade etmiştir. Halkevi Başkanı Operatör Doktor Muzaffer Bey'in bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve halkı yetiştirmek için gayret ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Ermeni asıllı Nakkaş isimli kadının halkın güvenini kötüye kullanarak göz ve çocuk hastalıklarını tedavi etmeye kalkıştığını öğrenen Somer, Nakkaş isimli şahsın Urfa'dan uzaklaştırılması gerektiğini raporunda belirtmiştir.²⁵

1937 yılında bu problemleri ortadan kaldırmak, köy halkının sağlığını daha iyi koruyabilmek, köylerdeki trahom vakalarının önüne geçebilmek adına köy tedavi evleri kurulmaya başlamıştır.²⁶ Tablo 4'te de görülebi-

“

1936 Yılında bir konferans için Urfa'ya gelen Kütahya Milletvekili Mehmet Somer, Urfa'nın sıhhi durumuna ilişkin hazırladığı raporda trahom vakalarının olduğunu, trahomla savaş için lüzumlu sağlık kurumlarının organize edildiğini, Halkevi Başkanı Op. Dr. Muzaffer Bey'in bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve halkı iyileştirmek için gayret ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Ermeni asıllı Nakkaş isimli kadının halkın güvenini kötüye kullanarak göz ve çocuk hastalıklarını tedavi etmeye kalkıştığını, bu kadının Urfa'dan uzaklaştırılması gerektiğini de raporunda belirtmiştir.

”

Tablo 1: 1935 Yılı Mart-Haziran Aylarında Urfa ve Siverek'te Tespit Edilen Komplikeşyonlu Trahomlular

Şehir	KOMPLİKASYONLU TRAHOMLULAR					
	Trahomlu Sayısı	Karniye	Kapak	İntan	Toplam	Yüzde
Urfa	5424	839	167	224	1230	%22.5
Siverek	2473	368	124	220	712	%32

Tablo 2: 1938 Yılına Ait Urfa Trahom Hastane ve Dispanseri Masrafları

Unvanı	Adedi	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Baştabip	1	270	12	3.240
Tabip	1	200	12	2.400
Kâtip ve ayniyat mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	3	50	12	1.800
Hemşire	1	60	12	720
Hastabakıcı	3	30	12	1.080
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
TOPLAM	13	710	—	10.680

leceği üzere 1937 yılında Urfa'ya 6 adet köy tedavi evi kurulmuştur. 1940 yılına kadar toplam köy tedavi evi sayısı 36²⁷ iken Urfa'da 6 adet köy tedavi evi olması, Urfa'da trahom mücadelesine verilen önemin göstergelerinden birisidir.

1938 yılına gelindiğinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesinde trahomla mücadele faaliyetlerine 15.000 lira²⁸ zam yapılarak daha fazla ödenek ayrılmıştır. 1938 yılında Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından yapılan açıklamaya göre, Urfa, Mardin, Siirt illerinde trahoma karşı başarılı bir mücadele verilmiş ve trahom salgınının sıklıkla görüldüğü bu illerde trahomlu hasta sayısının %70 oranında azaldığı ifade edilmiştir.²⁹ Urfa halkını trahomla mücadele konusunda bilgilendirmek amacıyla 5 Ağustos.1938 tarihinde Urfa Trahom Mücadele Hastane ve Dispanseri Baştabibi Ramiz Erdem tarafından, "*Trahom Denilen Sari Göz Hastalığından Korunma Çareleri*" başlıklı yazı Akgün Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Bu yazıda Baştabip, Urfa Halkına hitaben kişisel kullanılan havlu, mendil, çarşaf gibi göze temas edecek eşyaların kesinlikle paylaşılmadan hususi kullanılmasını ve karasineklerle mücadele edilmesi gerektiğini, böylece gözleri korumanın mümkün olabileceğini belirtmiştir.³⁰

1938 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesinde Urfa trahom hastanesi ve dispanserinde görevli memurlar ve bunlara ait masraflar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³¹

Tablo geneli itibariyle incelendiğinde; 1938 yılında Urfa trahom hastane ve dispanserinde farklı meslek gruplarından 13 kişinin tahsis edildiği görülmektedir.

Tablo 3: 1938 Yılına Ait Siverek Trahom Hastane ve Dispanseri Masrafları

Unvanı	Adedi	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Tabip	1	250	12	3.00
Kâtip ve ayniyat mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	2	50	12	1.200
Hemşire	1	60	12	720
Hastabakıcı	2	30	12	720
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
TOPLAM	10	490	—	7.080

Tüm personelin aylık maaşlarının toplamı 710 lira, yıllık maaşlarının toplamı için ise 10.680 lira ödenek ayrılmıştır.

1938 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesinde Siverek trahom hastanesi ve dispanserinde görevli memurlar ve bunlara ait masraflar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³²

Yukarıdaki tabloya göre; 1938 yılında Siverek trahom hastane ve dispanserinde farklı meslek gruplarından 10 kişinin tahsis edildiği görülmektedir. Tüm personelin aylık maaşlarının toplamı 490 lira, yıllık maaşlarının toplamı için ise 7.080 lira ödenek ayrılmıştır.

Urfa seyyar trahom teşkilatı 1938 yılında tabip, hademe, sıhhat memuru ve ambulans şoförü olmak üzere 16 kişiden oluşan bir sağlık ekibi idi. Bu 16 kişilik personelin yıllık maaşlarının toplamı için 6.600 lira ödenek ayrılmıştır. Aynı tarihte Siverek seyyar trahom teşkilatı ise tabip, sıhhat memuru ve hademeden oluşan 6 kişilik bir ekip idi. Bu 6 kişilik personelin yıllık maaşlarının toplamı için de Urfa'da olduğu gibi 6.600 lira ödenek ayrılmıştır.³³

Trahomla mücadele kapsamında 1940 yılına gelindiğinde, ülke genelinde toplam 180 yataktan oluşan 13 hastane, 25 dispanser, 36 köy tedavi evi mevcuttu. Tüm bu sağlık kurumlarında toplam 120.700 kişi muayene edilmiş 60.594 kişide trahom tespit edilmiştir³⁴ ve bu %20,2'ye tekabül etmektedir³⁵.

1940 yılında Urfa trahom hastane ve dispanserinin yiyecek ve yakacak ihtiyaçlarının sağlanması için ya-

T. C.

Sihhat ve İctimat
Muavenet Vekâleti

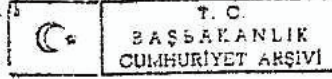
Hıfzıssıhha İşleri Umumî Müdürlüğü

Umumî Af : 172

Hususî Af : 172/173

Ankara / / 193

Hulâsa : 173

Baş Vekâleti Celileye

Tahrirata

B. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hz. tarafından çekilip E2 - X - 930 tarih ve 6907 No. la tevdi buyurulan şifre mahlulünde Urfa'da çok miktarda trahomlu bulunduğundan ve oradaki kit'at arasındada trahom nispetinin fazla olduğundan bahs edilmektedir . Malûmu Samileridirki trahom hastalığı mebdet tespit edilemeyen bir zamandan beri Cenup ve Şark Vilâyetlerimizde hemen hepsinde hüküm sürmektedir . Bunun sırayet yeri şüphesizki Arap memleketleri ve Mısırdır . Bu menba her ne olursa olsun esefle müşahede ettiğimiz bir hakikat varsa oda bu hastalığın yalnız Urfa ve Besnide değil Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbekir, Siirt, Urfa, Cebelibereket, Adana, Muş, Van, Vilayetlerinde bazen yüzde doksana yakın bir derecede münteşir olmasıdır . Trahom, bilhassa aile ocağında, sırayeti gayet kolay ve tedavisi güç bir hastalıktır . Halkın cehaleti, fakirliği ve iptidai düşüncesi dolayısıyla içinde yaşadığı şerait ve batıl itikatları bu güçlüğü bittabi arttırmaktadır . Vekâletimizge 1925 senesinden beri hastalığın en çok münteşir yerlerinden başlamak üzere Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep, Kilis'te sabit ve seyyar teşkilatla mücadele yapılmış başlanmış olup yakında hem civarındaki hastaları tedavi etmek hemde trahom mücadelesi için memur yetiştirmek üzere Adana'da büyük bir trahom hastanesi açılmak üzeredir . Trahom hastaları ile yapılan beş senelik bu temas diğer bir çok memleketlerde hisedilmiş olduğu veçhile bu mücadelenin suubetini göstermiştir . Bununla beraber Vekâletimiz bütçesinin vüsati ^{mesetinde} ve bilhassa mütehasıs personel buldukça mücadele ve tedavi sahasını tevsiâ ötedenberi karar vermiş olup yalnız hastalığın karakteri ve seyri ve

Yazılacak cevapta ait olduğu şubenin tarih ve numarasına yazılması lazımdır

1030 | 10 | 177 | 220 | 17 | 2

Tablo 4: 1933-1946 Yıllarına Ait Urfa Trahom İstatistiği

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1933	1	1	—	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	—	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	—	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	—	15	10.747	231.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.367	436.858	316	1.011
1939 ⁴⁰	1	1	6	20	13.808	447.190	324	1.048
1940 ⁴¹	1	1	6	20	6.136	287.507	297	1.088
1941 ⁴²	1	1	5	20	4.061	377.065	266	1.087
1942	1	1	5	20	3.561	405.796	235	1.210
1943	1	1	5	20	5.140	295.240	237	1.046
1944	1	1	5	20	4.301	236.504	226	1.112
1945	1	1	5	20	4.401	227.253	268	1.036
1946 ⁴³	1	1	5	25	2.916	330.534	199	346
TOPLAM					108.727	4.146.721	3.517	10.528

pılan ihalenin eksik ilana dayanmasından dolayı aksaklık yaşanmıştır. Ancak yeniden düzenlenecek bir ihalenin Hazine'yi zarara uğratacağı sebebi ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı bahsi geçen ihalenin geçerli sayılması için mütalaa vermiş, bunun üzerine 1 Mart 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararname ile ihale geçerli kılınmıştır.³⁶

Urfa Trahom Hastanesi Başhekimliği görevini Dr. Cafer Bayramoğlu'nun³⁷ üstlendiği Urfa Trahom Savaş Hastanesi Başhekimliği tarafından 1946 yılına ait bir yıllık yiyecek ve yakacak ihtiyacı için 5 Şubat.1946 tarihinden geçerli olmak üzere eksiltme ilanı verilmiştir. Bu ilan üzerinden 1946 yılında Urfa Trahom Hastanesi'nin bir yıllık temel ihtiyaçları hakkında birtakım çıkarımlar yapmak mümkün olmaktadır. Bu ilana göre; 3.500 kilo ekmek, 2.000 kilo koyun eti, 400 kilo pirinç, 200 kilo sade yağ, 400 kilo bulgur, 500 kilo kuru soğan, 150 kilo salça, 200 kilo nohut, 200 kilo mercimek, 200 kilo kuru fasulye, 400 kilo sabun, 300 kilo patates, 100 kilo bürülce, 100 kilo tuz, 25.000 kilo odun (dut), 20.000 kilo meşe kömürü 1946 yılı için hastaneye gereken temel ihtiyaçlardır. Ayrıca ilanda bu ihtiyaç listesinin muhammen bedeli ile teminat akçeleri de belirtilmiş, eksiltme yolu ile yapılacak ihalenin trahom satın alma komisyonunca yürütüleceği de ifade edilmiştir.³⁸

Personel yetersizliği konusundaki sıkıntıları aşmak için Urfa Trahom Hastanesi Başhekimliği tarafından personel ilanı verilmiştir. Bu ilana göre; trahom mücadelesinde hemşire ve sağlık memuru açıklarını kapatmak için 45 gün süre ile 20 kişilik hasta ilaçlayıcısı kursu Urfa Trahom Hastanesi'nde açılmıştır. Kurs süresince adaylara 60 lira gündelik yevmiye verileceği belirtilmiş, adayların ilkokul mezunu veya daha önce

hastanelerde çalışmış olması şartı istenmiştir.³⁹

1933-1946 yılları arasında Urfa'da trahom mücadelesi kapsamında açılan hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene, ayakta tedavi edilenler ve hastaneye yatırılarak ameliyat edilenlerin istatistiki verileri şu şekilde idi:

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; 1933-1946 yılları arasında Urfa'da açılan trahom hastanesi ve dispanser sayısında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. 1933-1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 108.727 olarak tespit edilmiştir. Ayakta tedavi edilen hasta sayısı ise bu süre içerisinde 4.146.721 kişiye ulaşmıştır. 1933 yılında 166.036 olan ayakta tedavi sayısı 1946 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 kat artmıştır. Yatırılarak tedavi edilen hasta sayısı ise toplamda 3.517 kişiye ulaşırken 1933-1946 yılları arasında inişli çıkışlı bir grafik seyretmiştir. Aynı süre zarfında ameliyat edilen hastaların

“

Cumhuriyetle birlikte Urfa ve çevresinde zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesi, zaman geçtikçe geliştirilmiş, tıbbi kurumların sayısı artırılarak birçok hastanın tedavisi yapılmıştır. Yapılan istikrarlı mücadele neticesinde önemli başarılar elde edilmiş sadece Urfa ve çevresinde değil tüm ülkede trahom hastalığı kontrol altına alınmıştır.

”

Tablo 5: 1933-1946 Yıllarına Ait Siverek Trahom İstatistiği

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1933	1	1	—	10	4.700	39.626	113	163
1934	1	1	—	10	5.635	96.265	237	434
1935	1	1	—	10	6.039	91.627	144	270
1936	1	1	—	10	4.119	125.722	129	420
1937	1	1	—	10	4.941	155.420	109	469
1938	1	1	—	10	8.171	122.217	141	441
1939 ⁴⁴	1	1	—	10	6.779	142.423	144	433
1940 ⁴⁵	1	1	—	10	2.225	133.185	107	350
1941 ⁴⁶	1	1	—	10	1.905	131.463	116	414
1942	1	1	—	10	2.157	153.591	159	415
1943	—	1	—	—	1.776	206.861	—	570
1944	—	1	—	—	503	202.621	—	270
1945	—	1	—	—	604	241.089	—	34
1946 ⁴⁷	1	1	—	10	1.160	289.623	—	—
TOPLAM					50.714	2.131.733	1.399	4.633

toplam sayısı 10.528 rakamına ulaşmıştır. Özellikle 1937 yılından hemen sonra ameliyat edilen trahomlu sayısı 3 kat artarken bu sayı 1946 yılına gelindiğinde tekrar 3 kat azalmıştır.

Siverek'te trahom mücadelesi kapsamında 1933-1946 yılları arasında trahomla ilgili tespit edilen rakamlar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo incelendiğinde; Siverek'te 1933-1946 yılları arasında hastane, dispanser ve yatak sayılarında değişiklik gerçekleşmemiştir. Muayene edilen toplam hasta sayısı 50.714 olarak gerçekleşirken, 1938 yılında 8.171 olan muayene sayısı 1945 yılında 8 kat azalarak 604 olarak gerçekleşmiştir. Ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı bu süre zarfında 2.131.733 kişiye ulaşmıştır. Muayene sayısı yıllar arasında azalış eğiliminde iken ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Siverek'te yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen trahomlu hasta sayısı toplamda 1.399 kişiye ulaşmıştır. Ameliyat edilen toplam trahomlu sayısı 4.633 iken özellikle 1933 yılından hemen sonra ameliyat edilen hasta sayısının 3 kat arttığı tespit edilmiştir. 1943 yılında ameliyat edilenlerin

sayısı 570 kişi ile en yüksek seviyeyi gördükten iki yıl sonra ise çok ciddi bir düşüş göstermiş ve 34 kişi olarak gerçekleşmiştir.

Urfa'ya bağlı diğer bir yerleşim birimi olan Suruç'ta ise trahom mücadelesi kapsamında 1938-1946 yılları arasında tespit edilen rakamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo incelendiğinde; trahomla mücadelede Suruç'ta 1938-1946 yılları arasında hastane ve köy tedavi evinin yokluğunda dispanserden faydalandığı görülmektedir. 8 yıllık bu süre zarfında toplam muayene sayısı 4.410 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar arasındaki muayene sayıları inişli çıkışlı bir grafik göstermiştir. Ayakta tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 572.326 olarak tespit edilmiştir. Özellikle 1938 yılından hemen sonra ayakta tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı 49 kat artarak büyük bir sıçrama göstermiştir. Bu artış eğilimi 1944 yılı haricinde 1946 yılının sonlarına kadar devam etmiştir.

Urfa Trahom Savaş Hastanesi Başhekimliği tarafından 1947 yılına ait bir yıllık yiyecek ve yakacak ihtiyacı için 14 Şubat 1947 tarihinden geçerli olmak üzere

Seneler	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1938	—	1	—	—	221	1.005	—	—
1939 ⁴⁸	—	1	—	—	1.801	49.397	—	—
1940 ⁴⁹	—	1	—	—	447	62.699	—	—
1941 ⁵⁰	—	1	—	—	523	67.489	—	—
1942	—	1	—	—	87	64.247	—	—
1943	—	1	—	—	152	68.192	—	—
1944	—	1	—	—	189	52.823	—	—
1945	—	1	—	—	656	101.370	—	—
1946 ⁵¹	—	1	—	—	334	105.104	—	—
TOPLAM					4.410	572.326		

eksiltme ilanı verilmiştir. Bu ilan üzerinden 1947 yılında Urfa Trahom Hastanesi'nin bir yıllık temel ihtiyaçları hakkında birtakım sonuçlar çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu ilana göre; 3.500 kilo ekmek, 2.000 kilo koyun eti, 500 kilo pirinç, 300 kilo sade yağ, 500 kilo bulgur, 300 kilo kuru soğan, 80 kilo salça, 100 kilo nohut, 150 kilo mercimek, 150 kilo kuru fasulye, 350 kilo sabun, 100 kilo patates, 25.000 kilo odun (dut), 7.000 kilo meşe kömürü 1947 yılı için hastaneye gereken temel ihtiyaçlardır. Ayrıca ilanda bu ihtiyaç listesinin muammen bedeli ile teminat akçeleri de belirtilmiş, eksiltme yolu ile yapılacak ihalenin trahom satın alma komisyonunca yürütüleceği de ifade edilmiştir.⁵²

1949-1961 yılları arasında ise Urfa'da göz hekimliği görevini üstlenen Dr. Adnan Sayrun'un trahoma karşı Urfa'da yaptığı çalışmalarda önemlidir. Haydarpaşa Numune Hastanesi'nden Urfa Trahom Mücadele Başkanlığı'na atanan Sayrun 1 Nisan 1949 tarihinde Urfa'ya gelerek görevine başlamıştır.⁵³ 1949 yılından önce Urfa Trahom Hastanesi'nde görevli 3 adet ikinci doktorun yerlerine atama yapılmamış olmasından dolayı trahom ile ilgili tüm işler başhekim Adnan Sayrun'a yüklenmiş ve kendisi çalışmalarına bu durumda başlamıştır.⁵⁴ Dr. Adnan Sayrun bu tarihlerde ilkokulları sınıf sınıf gezerek öğrencilerin göz muayenelerini titizlikle yapmıştır. Muayenelerinde gerekli gördüğü öğrencileri Yusuf Paşa Camii'nin civarında bulunan dispansere çağırarak, damla ve merhem kullanmak suretiyle tedavi etmiştir. Vezir Hamamı'nın arkasındaki muayenehanesinde göz hastalıkları konusunda durmadan çalışmış, ilçe ve köylerde trahomla mücadele etmiştir. Eğitim kurumlarında ve köylerden şehre gelen vatandaşlarda Dr. Adnan Sayrun'un çalışmaları neticesinde trahom ciddi oranda azalmıştır. 12 yıl 3 ay süre ile Urfa'ya hizmet eden Sayrun, trahomla mücadele kapsamında Urfa'ya çok büyük hizmetler vermiştir.⁵⁵

Salgın hastalıklar Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumu ekonomik, sosyal ve sağlık açısından ciddi derecede yıpratmıştır. Bu sebeple Cumhuriyetin ilanından sonra, salgın hastalıklarla mücadele edilmeye başlanmıştır. Trahom da sistemli ve kurumsal olarak mücadele edilen salgın hastalıklardan birisidir. 1925 yılında Adıyaman, Besni ve Malatya'da başlayan trahomla mücadele muntakaları yıllar içerisinde genişletilerek büyük bir alana yayılmıştır. Urfa, Suriye'ye sınır komşusu olması ve yaşanan göçler, yaşam şartlarının kötü olması, yolu, suyu, okulu olmayan yerleşim yerlerinde hijyen koşullarının yerine getirilmemesi gibi etkenler sebebiyle trahom vakalarının sıklıkla görüldüğü bölgelerden biri olmuştur. Bu durum üzerine 1933 yılında Urfa trahom hastanesi ve dispanseri kurulmuştur. Has-

Dr. Adnan Sayrun

talıkla mücadele etmek için buraya tıbbi personel istihdam edilmiş, benzer çalışmalar Siverek için de yapılmıştır. Trahomla mücadele kapsamında Urfa, Siverek ve Suruç'ta halk trahom taramalarından geçirilmiş, tespit edilen hastalar trahomun şiddetine göre ilaçlanmış veya ameliyat edilmiştir. Trahomla mücadelenin öneminin halk tarafından benimsenmesi ve bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. İlkokullarda ve ortaokullarda öğrenim görenlerin ilaç ve benzeri usullerle tedavileri hususunda öğretmenlere eğitim verilmiştir. Ayrıca trahomlu öğrenciler için özel okullar açılmıştır. 1933-1934 yıllarında trahom mücadelesinin yeni başladığı Urfa'da 3, Siverek'te ise 1 adet trahom okulu tespit edilmiştir.

Hastalığın en ücra köşelerde dahi tedavisi için 1937 yılında Urfa'da köy tedavi evleri açılmış, Urfa ve Siverek seyyar trahom teşkilatı ile birlikte mücadele kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Alınan bu önlemler ve çalışmalar neticesinde trahomlu hastalar tedavi edilmiş, hastalığın yayılması engellenmiş, yaşam şartları iyileştirilerek trahom vakalarının sayısı yıldan yıla azaltılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetle birlikte Urfa ve çevresinde zor şartlar altında sürdürülen trahom mücadelesi, zaman geçtikçe geliştirilmiş, tıbbi kurumların sayısı artırılarak birçok hastanın tedavisi yapılmıştır. Yapılan istikrarlı mücadele neticesinde önemli başarılar elde edilmiş sadece Urfa ve çevresinde değil tüm ülkede trahom hastalığı kontrol altına alınmıştır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 33.7.11.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 35.28.19.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 94.14.19.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.224.9.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ak, Bilal, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVII, (Ankara 2002), s. 419-435.

Altay, Saadet, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 12, S. 23, (Bahar 2016), s. 167-211.

Ayberk, Nuri, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936.

Bir Yıllık İş Sayımı, Urfa Halkevi, Ulusal Urfa V. Matbaası, Urfa 1935.

Doğan, Hamdi, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. XVI, S. 2, (2017), s. 461-489.

Hot, İnci, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. XXII, S. 1, (2014), s. 17-22.

Özer, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

Öztürk, Gülin, "Kütahya Milletvekili Mehmet Somer'in 1936 Yılında Urfa Vilayeti'ne Dair Hazırladığı Rapor", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. IV, S. 10, (Bahar 2015), s. 125-132.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Matbaası, Ankara 1938.

Yanıkdağ, Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

İstatistik Yıllıkları

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1948*, C. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, C.XIII, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, C.XII, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, C. XI, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1955.

İnternet Kaynakları

<http://www.siverek.gov.tr/siverek-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 26.03.2018.

Gazeteler

Urfa'da Milli Gazete

Urfa Haber

Akgün

Urfa Postası

Yenilik

DİPNOTLAR

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, hamdidogan51@hotmail.com

** Osmanlı'dan Cumhuriyete Urfa Sempozyumunda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

¹ Saadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)",

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl. 12, S. 23, (Bahar 2016), s.188.

² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 130.

³ İnci Hot, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. XXII, S. 1, (2014), s. 18.

⁴ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 126-127.

⁵ Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. XVI, S. 2, (2017), s. 463.

⁶ Hot, "Gaziantep'te Trahom ile Mücadele", s. 18.

⁷ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 173.

⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 131.

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

¹⁰ Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 184.

¹¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.224.9.

¹² BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 177.220.17.

¹³ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 179.

¹⁴ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 33.7.11.

¹⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 35.28.19.

¹⁶ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 183.

¹⁷ "Halkevinde Bu Hafta Üç Konferans Verildi", *Urfa'da Milli Gazete*, 3 Kanun 1934.

¹⁸ *Bir Yıllık İş Sayımı*, Urfa Halkevi, Ulusal Urfa V. Matbaası, Urfa 1935, s. 3.

¹⁹ *Bir Yıllık İş Sayımı*, s. 14.

²⁰ Nuri Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936, s. 5.

²¹ Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, s. 7-11.

²² Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 194-195.

²³ Ayberk *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, s. 21.

²⁴ <http://www.siverek.gov.tr/siverek-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 26.03.2018.

²⁵ Gülin Öztürk, "Kütahya Milletvekili Mehmet Somer'in 1936 Yılında Urfa Vilayeti'ne Dair Hazırladığı Rapor", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. IV, S. 10, (Bahar 2015), s. 131-132.

²⁶ Altay, "Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s. 188.

²⁷ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134.

²⁸ *TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası*, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s. 32.

²⁹ Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", s. 135.

³⁰ *Akgün*, 5 Ağustos 1938, s. 1.

³¹ *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 19.

³² *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 15.

³³ *TBMM 1938 Mali Yılı Bütçe Encümeni Mazbatası*, s. 18-19.

³⁴ Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVII, Ankara 2002, s. 425.

³⁵ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134.

³⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 94.14.19.

³⁷ *Yenilik*, 26 Şubat 1946, s. 1.

³⁸ *Yenilik*, 12 Şubat 1946, s. 2.

³⁹ *Yenilik*, 17 Şubat 1946, s. 2.

⁴⁰ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, C. XI, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1955, s. 172.

⁴¹ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, C.XII, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943, s. 131.

⁴² Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, C.XIII, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943, s. 137.

⁴³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1948*, C. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 176.

⁴⁴ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 172.

⁴⁵ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 130.

⁴⁶ *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, s. 137.

⁴⁷ *İstatistik Yıllığı 1948*, s. 176.

⁴⁸ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 172.

⁴⁹ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 130.

⁵⁰ *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, s. 137.

⁵¹ *İstatistik Yıllığı 1948*, s. 176.

⁵² *Akgün*, 21 Şubat 1947, s. 2.

⁵³ *Urfa Postası*, 1 Nisan 1949, s. 1.

⁵⁴ *Yenilik*, 22 Haziran 1949, s. 1.

⁵⁵ "Dr. Adnan Sayrun ve Trahom", *Urfa Haber*, 14.01.2012.

Urfa Trahom Dispanseri (1938)